

71-95; Atâ Hurşîd – Mihr-i İlahî Nedîm, *Muhtâr-nâme: Muhtârüddîn Ahmed ki Maqâlât ve Teşârif kâ Mevzu'âtı ve Veżâhâtı İşârîyye*, Aligarh 2002, s. 9-31, ayrıca bk. tür.yer.; Şâhid Mâhîlî, *Profesör Muhtârüddîn Ahmed: Muhaqqıq ur Dânişver, Mürettib*, New Delhi 2005; Atâ Hurşîd, "Profesör Muhtârüddîn Ahmed Ârzû", *Hemâre-yi Zebân*, sy. 15-21, New Delhi 2010, s. 7-8.

ÂRİF NEVŞÂHÎ

MÛKRİYÂNÎ

(موکریانی)

Hüseyn Hüzni b. Seyyid Abdillatif
b. İsmâil Mûkriyânî (Mûkriyânî)
(1893-1947)

**Kürt matbaacılığının
önde gelen isimlerinden tarihçi,
gazeteci ve nâşir.**

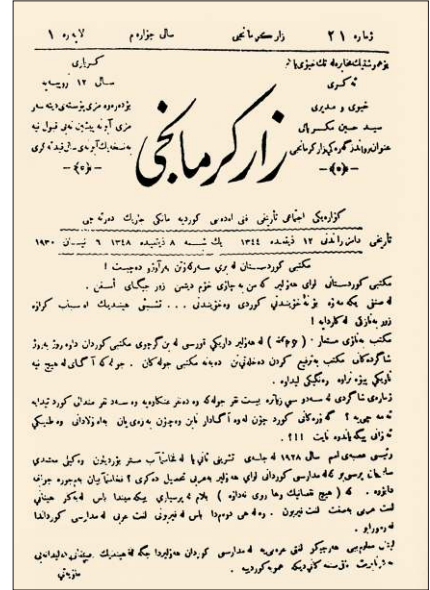
12 Eylül 1893'te İran'ın Kürdistan bölgesinde Sâvucbulâğ (Sâblâğ: Türkçe Soğukbulak'tan, bugünkü Mehâbâd) kazasına bağlı Hacıhasan köyünde doğdu. Diğer kaynakların aksine Suveyrekî'nin, doğum tarihini 1886 şeklinde kaydetmesi yanlış olmalıdır. Nisbesinden, Mehâbâd'ın merkez olduğu Mûkriyân bölgesini yurt edinen Mûkrî (Mûkrî) kabilesine mensubiyeti anlaşılmaktadır. Hayatına dair bilgiler sadece *Pişkevî'nin* adlı kitabına kardeşi Giv Mûkriyânî'nin yazdığı önsözde yer almaktadır (Celilê Celil, s. 92). Buna göre ilk eğitimi babası ve dayısından, ardından çevredeki medreselerde aldıktan sonra genç yaşta Merâga, Tebriz ve Erivan'a giderek tahsil gördü. 1905'te gittiği Moskova ve Petersburg'da iki yıl kalıp Rusça öğrendi; ardından bir süre bulunduğu Hindistan ve Afganistan'dan sonra İstanbul'a gitti. Burada iki yıl ikamet ederek hat ve matbaacılık eğitimi gördü. Suriye, Lübnan, Mısır, Hicaz ve Fransa'ya döştü. Kürt hayat tarzını ve kültürünü öğrenmek amacıyla hemen bütün Kürt bölgelerini gezdi. Millî kültür ve eğitimin gelişmesinde yayımcılığın önemini anladı ve bir matbaa kurmaya karar verdi. 1914'te Almanya'ya gidip 120 Osmanlı lirası ile Arapça basım harfleri ve küçük bir basım tezgâhı satın aldı. Ertesi yıl Halep'te faaliyete geçti; Arap harflerinde yer almayan Kürtçe ses karşılıkları için Farsça alfabeden yararlanıp yeni karşılıklar buldu ve Almanya'da bunlar için baskı kalıpları yaptırarak amatörcü de olsa kitap ve dergi basmaya başladı. O zamana kadar bazı Kürtçe kitap ve süreli yayınlar Arap harfleriyle baskı yapan çeşitli matbaalarda neşredilmişken bu matbaa daha sonra Irak ve İran'da Kürtçe baskı yapacak matbaalara öncülük etti. İlk olarak Şeyh

Ahmed-i Hânî'nin *Mem u Zin* adlı kitabını, ardından diğer bir kısım eserler yanında *Ararat, Kürdistan, Botân, Çiyâyî Kurmânc, Soran, Diyarbekir* gibi dergi ve gazeteleri bastı. 1925 Şeyh Said isyanıyla ilgili gelişmeleri de birkaç sayı çıkabilen *Diyarbekir* dergisinde tefrika etti. Bunun üzerine Halep'te fazla kalamayarak baskı aletlerini Bağdat'a ve ardından Şeyh Ubeydullah Nehrî'nin Revândiz'e kaymakam tayin edilen torunu Seyyid Tâhâ ile birlikte oraya nakletti. Seyyid Tâhâ'nın altı ay sonra görevinden ayrılmasının ardından karşılaştığı maddî sıkıntılar ve yayınları sebebiyle defalarca yargılanmasına rağmen Zârî Kirmâncî adını verdiği matbaasının faaliyetlerini vefatına kadar sürdürdü. Kendisinden sonra kardeşi Giv Mûkriyânî, Çâphâneyi Kürdistan diye adlandırdığı matbaayı Revândiz'den Erbil'e taşıyıp 1977'de ölümüne kadar orada çalıştı.

Mûkriyânî, 1926-1932 yıllarında Revândiz'de aylık *Zârî Kirmâncî* adlı içtimâi-siyasî-edebedî dergiyi yirmi dört sayı çıkardı. Derginin adını "zâr" (dil, lehçe; çığlık) kelimesine verilen farklı anlamlardan dolayı bazı araştırmacılar "Kürt dili / Kırmançî lehçesi" (M. Emîn Zekî, s. 373; Celilê Celil, s. 94; Hassanpour, s. 280; Edmons, XXIV [1937], s. 490; *EP* [İng.], V, 485), bazıları ise "Kürt çığlığı" (Hamilton, s. 237) şeklinde anlamıştır. İngilizler'in Irak Kürdistanı'nda stratejik bir yol yapımı projesini gerçekleştirmek amacıyla 1928-1932 arasında bölgede çalışan Yeni Zelandalı mühendis Archibald Milne Hamilton, bir süre kendisiyle dolaştığı ve bilgi aldığı Mûkriyânî'nin, matbaasında çıkardığı gazete için meşe ağacından kestiği levhalar üzerinde resimler oyup üstüne mürekkep dökerek baskı yaptığını, bütün yazım, çizim, baskı ve cilt işlerini bizzat kendisinin yerine getirmesi bakımından bunun dünyada bir ilk olduğunu, Bağdat hükümetinin Kürtçe'ye karşı duyarlılığından dolayı gazetenin sık sık yasaklandığını söyler (*Road*, s. 122-123,

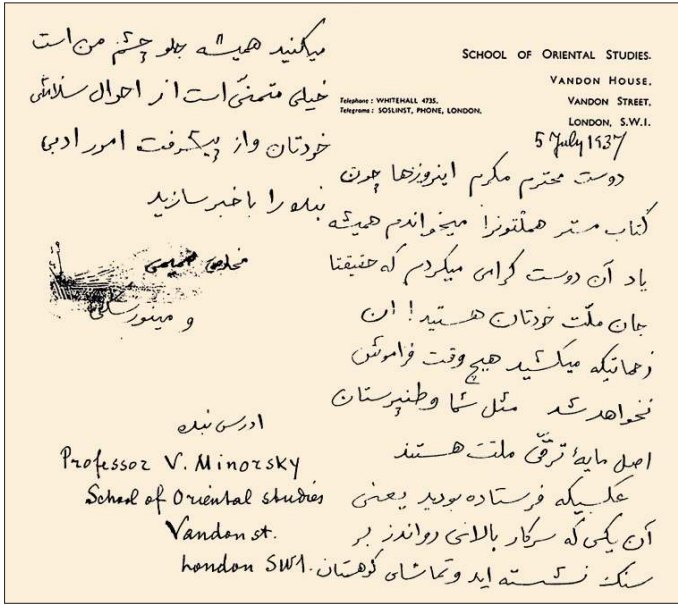
Mûkriyânî

Mûkriyânî'nin çıkardığı *Zârî Kirmâncî* adlı gazetenin 21. sayısı

237; Hassanpour, s. 365, 368). Mûkriyânî, 1934'te Pîremerd'in Süleymaniye'de çıkardığı *Jiyân* gazetesinde ona yardımcı olduysa da bir süre sonra aralarında anlaşmazlık çıkınca Revândiz'e döndü. 1935-1936'da Erbil'de haftalık *Rûnakî* (Nur; 11 sayı; sahibi Şit Mustafa), 1943-1947 yıllarında Tevfik Vehbî ile birlikte Bağdat'ta İngiliz Büyükelçiliği tarafından önce aylık, ardından haftalık olarak çıkarılan *Dengî Giti Tâze* (Yeni dünyanın sesi) dergisinin yazı işleri müdürlüğünü yaptı. Bağdat'ta Alâeddin Seccâdî'nin çıkardığı *Gelâvêj* (1939-1949) dergisine yazılar yazdı. 20 Eylül 1947 tarihinde Bağdat'ta vefat etti, vasiyeti üzerine cenazesi Erbil'e götürülerek orada defnedildi.

Mûkriyânî'nin Kürtçe yanında Farsça, Arapça, Türkçe, Rusça, Afgan ve Hint dillerini, biraz İngilizce ve Fransızca bildiği, dinî ilimlerde, tarih ve edebiyat alanında geniş bilgi sahibi, maden, taş, ahşap oyma, hat sanatında ve mühür kazıma mesleğinde yetenekli olduğu kaydedilir. İpek böceği yetiştirmekle de uğraşmış, bu konuda bir de kitap yazmıştır. Macera dolu gezgin hayatı ve halkın içinde bulunduğu acıklı durum sebebiyle "Hüzni" lakabıyla anılmış, gazete yazılarında bunun yanında Dâmâv, Hadûk, Bêjen gibi takma adlar kullanmıştır. Tarih, siyaset, edebiyat, kültür alanındaki eserleri yanında çağdaş hikâye formunda eğitim amaçlı kısa halk hikâyeleri de kaleme almıştır. Mûkriyânî

Vladimir Fedorovich Minorsky'nin Mükriyânî'ye gönderdiği bir mektup

ve kardeşi Giv, 1938'e kadar Irak'ta basılan toplam doksan beş Kürtçe kitabın yirmi üçünü 1926-1930 yıllarında basarak bu alanda önemli bir faaliyet göstermiştir (Hassanpour, s. 280). Nitekim Edmons, Mükriyânî'yi İngiltere'de matbaanın kurucusu sayılan William Caxton'a benzeterek "Kürt Caxton"u diye niteler (a.g.e., s. 313; Jwaideh, s. 25; JRCAS, XXXII/2 [1945], s. 185). Mükriyânî'nin kitaplarından on birinin Kürt tarihine, ikisinin genel tarihe dair olduğunu, 1930-1945 yıllarında basılan 184 Kürtçe kitaptan on üçünün tarihle ilgili olduğunu ve bunun sekizinin onun tarafından yazıldığını kaydeden tarihçi Kemâl Mazhar Ahmed, Mehmed Emîn Zekî Bey'den sonra en büyük çağdaş Kürt tarihçisinin Mükriyânî olduğunu belirtir (Tarihî Tarihi, s. 82-83).

Eserleri: *Gevherî Yegâne* (Halep 1916); *Mêrgeyî Dilân* (gönüller bahçesi, Halep 1920); *Ğonceyî Bahâristân* (Halep 1925); *Pêşevâyî Âyîn* (din önderi, Revândiz 1926); *Çîrok* (hikâye, Revândiz 1927); *Pişkevîtin* (ilerleme, Revândiz 1927; Erbil 1962; Azerbaycan'da Doştik ve Hezban hânedanları tarihiyle ilgilidir); *Hoşî u Tirşî* (tatlılık ve ekşilik, Revândiz 1928; Erbil 1074); *Be Hivgerdinî Kurmî Âvrîşîm* (ipek böceği yetiştirme, Revândiz 1928); *Avrîkî Pâşeve* (mâziye bakış, I-IV, Revândiz 1929-1931; Kürdistan emîrleri devri [25-645/656-1258], Hulvân ve Dînever'de Bartzânî hânedanı dönemi, Erbil'deki Kürt hükümdarları, 478-617 [1085-1221] yıllarında Şehrizor'da hüküm süren Erdelân ve Bâbân hânedanları valileri hakkında bilgi verir); *Târîhê Hüküm-*

darânî Bâbân Le Kürdistânî Şârezûr u Erdelândâ 636-1274 (Revândiz 1931); *Mêjûyê Nâvdârânî Kürd* (Kürt meşhurları tarihi, Revândiz 1931); *Vînegerî u Kolîn* (resim ve çinkografi sanatı, Revândiz 1934); *Mêjûyê Kürd u Nâdir Şâh* (Kürtler ve Nâdir Şah tarihi, Revândiz 1934); *Mêjûyê Şehînaşahânî Kurdî Zend Le Îrândâ* (İran'da Zend Kürtleri hükümdarları tarihi, Revândiz 1934); *Bî-Kürtî Mêjûyê Mirânî Sorân* (Soran emîrlerinin kısa tarihi, Revândiz 1935; Hevlîr 1962; Ar. trc. Muhammed el-Melâ Abdülkerîm, *Mucezû târihi ümerâ'i Sorân*, Bağdat 1968; Far. trc. Rızâ Hayrî Mutlak, *Târîh-i Emîrân-i Sorân*, Tahran 1384 hş.); *Kürdistânî Mükriyân yâ Atrûbâtîn* (Revândiz 1938; Mehâbâd 1974; nşr. Mahmûd Zâmdâr v.dğr., I-II, Hevlîr 2007, 2011; Far. trc. Hasan Dâvûdî, *Kürdistân-i Mükriyân yâ Atrûbâtîn* [Azerbaycan], Tahran 1377 hş., 1379 hş.); *Lâperê Yek Le Dirîkî Kürdistânî Mükriyân* (Mükriyânî Kürdistanı'ndan bir sayfa, Bağdat 1947); *Bî-Kürtî Helkevetî Dirîkî Le Rûznâmekârîdâ* (gazeteciliğin kısa gelişim tarihi, Bağdat 1947); *Helkevetî Dirîkî Le Kürdistândâ* (Kürdistan'ın gelişme tarihi, Hevlîr 1999). Mükriyânî'nin eserleri toplu olarak *Sercemî Berhemî Hüseynî Hûznî* adıyla yayımlanmaya başlanmıştır (I, nşr. Kürdistan Mükriyânî, Hevlîr 2007). Mükriyânî, Edeb lakabıyla tanınan Abdullah Misbâhu'd-Divân'ın şiirlerini de neşretmiştir (*Divânî Edeb*, Revândiz 1936).

Mükriyânî'nin bunlardan başka Erbil, Kerkük, Revândiz, Sâblâğ (Soğukbulak), İmâdiye, Bâdiyân gibi şehirlerin tarihleri-

le Dürzîler, Yezîdîler, Selâhaddîn-i Eyyûbî, Simko ve Seyyid Tâhâ, Abdullah Nehrî hakkında eserler kaleme aldığı kaydedilir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. M. Hamilton, *Road through Kurdistan: The Narrative of an Engineer in Iraq*, London 1937, s. 122-123, 236-238; M. Emîn Zekî, *Hulâşatü târihi'l-Kürd ve'l-Kürdistân* (trc. M. Ali Avnî), Kahire 1939, s. 373; K. Awâd, *Mu'cemü'l-mü'ellifîne'l-İrâkıyyîn*, Bağdat 1969, I, 341-342; Bâkir Emîn el-Verd, *A'lâmü'l-İrâkı'l-hadîs: 1869-1969* (nşr. Nâcî Ma'rûf), Bağdat, ts. (Matbaatü ofseti'l-Mînâ), I, 286; Zeynelabidin Zinar, *Nimûne ji Gencîneya Çanda Qedexekirî*, Stockholm 1991, s. 84, 127; Kemal Burka, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan: Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, İstanbul 1992, I, 228; Kemal Mazhar Ahmed, *Tarihî Tarihi: Kürtlerde Tarih, Tarihte Kadın* (trc. Abdullah Babek Pişderi), İstanbul 1997, s. 73, 82-84, 87, 109, 164-165; Celîlê Celil, *Kürt Aydınlanması* (trc. Arif Karabağ), İstanbul 2000, s. 10, 92-94; Sabâh Nûrî el-Merzûk, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn ve'l-küttâbi'l-İrâkıyyîn: 1970-2000*, Bağdat 2002, II, 254; Kâmil Selmân el-Cübûrî, *Mu'cemü's-şu'arâ'*, Beyrut 1424/2003, II, 103; Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil: 1918-1985* (trc. İbrahim Bingöl – Cemil Gündoğan), İstanbul 2005, s. 278, 280-281, 313, 347, 349, 364-365, 368, 370, 386, 517, 578; M. Ali Suveyrekî, *Mu'cemü'l-âlemi'l-Kürd*, Süleymaniye 2006, s. 233-234; Wadie Jwaideh, *The Kurdish National Movement: Its Origins and Development*, New York 2006, s. 25; Fetullah Kaya, *Osmanlı Döneminde Kürt Basını* (yüksek lisans tezi, 2008), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 37-38, 72, 82; İmâd Abdüsselâm Raûf, *Dirâsât veşâ'ikiyye fi târihi'l-Kürdi'l-hadîs ve haðârâtihim*, Erbil 2012, s. 40, 259, 260; C. J. Edmons, "A Bibliography of Southern Kurdish 1920-1936", *JRCAS*, XXIV (1937), s. 489, 490, 492, 493-494, 495, 496; a.m.f., "A Bibliography of Southern Kurdish 1937-1944", a.e., XXXII/2 (1945), s. 185-186, 188, 189-190; Th. Bois, "Coup d'oeil sur la littérature kurde", *el-Mesriq*, XLIX/2, Beyrut 1955, s. 213, 215, 217; a.m.f., "Kurds", *EP* (İng.), V, 482, 483, 485; J. Blau, "La littérature kurde", *Peuples méditerranées*, sy. 68-69, Paris 1994, s. 84, 89; Zera Üsiv, "Ji diroka çapxana kurdi ra girêdayî", *Roja Nû*, XXI/101, Stockholm 1999, s. 11-12.

AHMET ÖZEL

MUNTAZİRİ

(منتظری)

Âyetullah Hüseynî Muntazîrî
(1922-2009)

İranlı âlim ve siyasî lider.

İsfahan'ın batısındaki Necefâbâd şehrinde doğdu. Çiftçi olan babası Hâc Ali kitap okumaya meraklı, Kur'an ve dinî bilgiler öğreten, imam ve hatiplik yapan bir kişiydi. Muntazîrî yedi yaşından itibaren Fars edebiyatı ve Arapça öğrenmeye, on iki yaşında İsfahan'da din eğitimi almaya başladı. Yedi yıl kaldığı bu şehirde dinî